

РЕЦЕНЗІЇ

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.128.1.15>

І. Патриляк, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ІСТОРІЯ ОПОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ "ПАНДЖШЕРСЬКІЙ УЩЕЛИНІ".**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ:**

**Ільницький В.І. Карпатський край ОУН в Українському визвольному русі
(1945 – 1954): монографія / В. І. Ільницький / Інститут українознавства**

**ім. І. Крип'якевича НАН України; Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка. – Дрогобич: Посвіт, 2016. – 696 с., іл.**

В історіях рухів опору чужим, ворожим режимам, які мали місце у різних країнах, нескладно виділити певні регіони, місцевості, де такий опір був особливо тривалим, наполегливим і масовим. У 1980 – 1985 рр. західний світ із подивом спостерігав, як афганські моджахеди роками стримують натиск радянських окупаційних військ у Панджерській ущелині. Туди їздили кореспонденти провідних світових інформаційних агенцій, відомості про опір афганців транслювали на десятках телеканалів, про них писали сотні газет і журналів. Поряд із моральною підтримкою із Заходу моджахеди отримували зброю, інструкторів, медикаменти, фінанси. За 30–40 років до подій Панджерській ущелині Афганістану в українських Карпатах шалений натиск сталінського комуністичного режиму протягом десятиліття намагалися стримувати десятки тисяч учасників Українського визвольного руху. До них не їздили кореспонденти інформаційних агенцій, про них майже не згадували західні мас-медіа, їм не надсилали військових інструкторів, зброї, грошей. Зацікавленість їхньою боротьбою на Заході не виходила поза рамки обережного "професійного інтересу" британської та американської розвідок, які обмежувалися збором і накопиченням інформації, до кінця не вірячи в те, що за "залізними лаштунками" може так довго існувати опір тоталітарній наддержаві.

Українським історикам знадобилися десятиліття для того аби опрацювати, узагальнити, проаналізувати, вивчити той колосальний документальний масив, який залишила після себе боротьба проти радянської влади в Карпатському регіоні, у місцевості, де опір набув найбільшого розмаху і масштабу. Своєрідним підсумком понад чвертьстолітньої праці української історіографії та багаторічних особистих пошуків автора стала рецензована монографія Василя Ільницького.

Написана за всіма "канонами" вітчизняного наукового історієписання книга В. Ільницького, окрім традиційної вступної частини та висновків, включає шість основних розділів. Перший, як належить, присвячено огляду історіографії (С. 13–26) та джерельної бази дослідження (С. 26–48). Вчений стисло, але водночас доволі вичерпно, характеризує основні праці, які безпосередньо або дотично стосуються кола його наукової проблематики, вправно здійснює фаховий аналіз велетенського масиву документальних джерел (наголосимо, що в роботі використано понад 700 лише тільки архівних справ із 15 державних і приватних архівних установ (С. 599–639) України та Польщі).

Другий розділ монографії Василя Ільницького висвітлює застосовані вченим теоретико-методологічні засади дослідження (С. 48–72). Важливо підкреслити, що науковець не лише дає загальну характеристику загальновідомим методологічним підходам, використаним у дослідницькій праці (С. 50–55), але й включається у важливу термінологічну дискусію (С. 57–61), а також намагається розкрити особливості власної методики роботи з радянськими статистичними матеріалами (С. 62–72).

У третьому розділі своєї праці Василь Ільницький розкрив усі головні напрямки діяльності підпілля ОУН у Карпатському краю від повернення в регіон радянської влади до придушення нею організованого опору з боку українського націоналістичного підпілля в 1954 році. Слід підкреслити, що вчений, вперше у вітчизняній історіографії, зумів провести максимально повний аналіз динамічних змін, які відбувалися в структурі ОУН у регіоні. Для унаочнення структурних пертурбацій, дослідник на сторінках 75, 76, 77, 78 подав власноруч створені карти "Карпатського краю ОУН" із припустимими межами округ, надрайонів та районів; визначив у окремих таблицях площу краю та округ (С. 82), кількість територіальних одиниць ОУН (С. 82), кількість керівних кадрів ОУН в регіоні (С. 83). Цікаво, що на 1945 рік площа Карпатського краю, який був найпотужнішим у структурі ОУН, становила 38,4 тис. кв. км, а населення "перевалювало" за 2 млн осіб, що цілком співставно з габаритами таких європейської держав, як Молдова, Македонія, Естонія чи Албанія.

Чимало уваги в третьому розділі приділяється також таким дискусійним науковим проблемам, як визначення чисельності підпільників у Карпатському краю ОУН (С. 84–93). Колосальна пошукова робота, копітка верифікація наявних статистичних даних, викладених у таблицях на 90–93 сторінках книги, дозволили вченому вийти на цифрові дані про 104 тис. осіб, які брали участь у боротьбі з комуністичною системою на території Карпатського краю впродовж 1945 – 1954 рр. і становили 5% від усього населення регіону (С. 92).

Питанням підготовки, виховання кадрів та функціонуванню системи зв'язку у підпіллі ОУН присвячено окремий підрозділ третього розділу рецензованої книги (С. 93–115). В. Ільницький послідовно аналізує "кадрову політику" підпілля в різні роки, визначає основні напрямки виховної роботи, аналізує гендерний склад підпілля, "вертикальний" і "горизонтальний" рух кадрів. Особливу увагу дослідника привертає функціонування зв'язку в підпільній мережі, яка, за відсутності потужних технічних засобів, впродовж десятиліття дозволила утримувати керованість тисячами людей, що були розкидані на значних територіях (С. 103–115).

Цілком очевидно, що після завершення Другої світової війни для радянського тоталітарного режиму основну загрозу становили не декілька десятків тисяч озброєних людей, що воювали з військами НКВС на західних околицях гігантської держави, а наявність в межах "імперії" підпільних структур, які активно підтримували монополію влади на інформацію та надавали населенню "альтернативну правду", яка різко суперечила офіційну й породжувала підозри щодо достовірності урядової "позиції". Втрата контролю над умами мільйонів людей неминуче призводить до кризи

лояльності в тоталітарних суспільствах, яка набагато небезпечніша, ніж тимчасова відсутність фізичного контролю над окремими місцевостями. Кажучи сучасною мовою, "інформаційна війна" була основним "фронтом" українського націоналістичного підпілля в боротьбі зі сталінською деспотією. Відтак, цілком зрозуміло, що саме питання пропагандистської діяльності ОУН В. Ільницький присвячує найбільший параграф третього розділу своєї монографії (С. 116–157). Структура референтури пропаганди, методи і способи ведення пропагандистської роботи, долі найвідоміших керівників підпільної пропагандистської "машини", зміст і тиражі основних друкованих видань підпілля, основні цільові групи, на які скеровувалася альтернативна інформація – про все це читач дізнається зі сторінок рецензованої монографії.

Цілком очевидно, що націоналістичне підпілля за будь-яких обставин не зуміло б чинити опір карально-репресивній машині Радянського Союзу без належної розвідки і контррозвідки. То ж абсолютно виправданим видається виокремлення автором дослідження досвіду діяльності Служби безпеки ОУН Карпатського краю в окремий параграф третього розділу рецензованої праці (С. 157–183). Проаналізувавши велетенський масив архівних матеріалів, збірники опублікованих документів, окремі історіографічні джерела, Василь Ільницький розкрив перед читачами багатогранну картину оперативної роботи СБ, її структуру, стан кадрового забезпечення, успіхи і невдачі в практичній діяльності.

Збройним операціям Адміністративних боїв, Самооборонних куштових відділів, боїв СБ присвячено черговий параграф третього розділу монографії В. Ільницького. Детальна інформація про мілітаризовані структури підпілля ОУН, що міститься на 183 – 197 сторінках, дозволяє читачеві скласти уявлення про різницю в системі оперативного підпорядкування, тактиці та завданнях, які отримували збройні структури ОУН та підрозділи УПА, ознайомитися зі статистикою бойових акцій збройного підпілля, довідатись, що на територію Карпатського краю впродовж 1944 – 1955 рр. їх припадало 29% від загальної кількості акцій, зареєстрованих радянськими органами держбезпеки в УРСР (С. 188).

Цілком очевидно, що чималу увагу у третьому розділі монографії приділено питанням господарського забезпечення та санітарної і суспільної опіки оунівського підпілля (С. 197–222). Зі сторінок дослідження випливає, що на території Карпатського краю система постачання підпілля, організації сховків, забезпечення ліками та медичною опікою хворих і поранених, була чи не найкращою в системі всього оунівського підпілля. І з цим важко не погодитися, враховуючи, що саме в Карпатському регіоні структури ОУН зуміли утримати систему організованого опору до середини 1950-х рр.

Проблема етнічного складу підпілля та складним міжетнічним взаєминам у краї, етнонаціональній політиці керівництва ОУН дослідник присвятив окремий великий параграф третього розділу (С. 222–255). Особливу увагу в ньому приділено пропагандистським рейдам УПА сусідніми країнами (Румунія, Словаччина, Польща) (С. 251–255), які автор розглядає не лише як спроби проінформувати населення сусідніх держав про антирадянську боротьбу в Україні, але й каталізувати аналогічні рухи в країнах "народної демократії", які могли б стати союзниками у боротьбі ОУН та УПА з радянською системою.

Чимало уваги у рецензованій монографії приділено проблемі перебудови підпільної тактики боротьби наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. (С. 255–272). Автор аналізує успіхи та прорахунки на шляху реалізації підпіллям Карпатського краю тактичних схем "Дажбог", "Олег" і "Орлик".

Четвертий розділ монографії В. Ільницького присвячено історії Воєнної округи УПА "Говерля". У семи параграфах цього розділу вчений подає розгорнуту мозаїку історії повстанського руху в регіоні Карпат від початку формування перших стаціонарних підрозділів до остаточного згорання збройної боротьби. Аналізуючи проблему створення УПА в краю, дослідник широко висвітлює роль відділів Української народної самооборони в постанні УПА-Захід, детально подає всі структурні зміни, які мали місце в Повстанській армії, відслідковує рух командного складу тощо (С. 273–283). Вчений не оминає складного і неоднозначного питання взаємин між командуванням УПА та керівництвом ОУН в регіоні (С. 283–288), висвітлює роль військово-польової жандармерії в справі підтримки дисципліни в повстанських лавах (С. 289–294). Варто сказати, що В. Ільницький не "прикрашає" історичних реалій, пов'язаних із наявністю девіантних явищ в УПА і не приховує інформації про єдиний в повстанській армії (і чи не єдиний у роки Другої світової війни) випадок децимації сотні "Месники", який відбувся влітку 1945 року (С. 291).

Окремі параграфи четвертого розділу вчений присвячує важливим питанням підготовки офіцерських та підофіцерських кадрів УПА, забезпеченню лісової армії зброєю, продуктами харчування, боєприпасами, медикаментами, одягом (С. 294–306). Дослідник створює багатовимірну картину подій, демонструючи як швидко мінялася ситуація в питаннях кадрового або матеріального забезпечення, наскільки сильно вона залежала від зовнішньополітичних обставин, від пори року, місцевості тощо.

Перебіг основних боїв УПА з радянськими силовими структурами на території Карпатського краю, втрати воюючих сторін, статистика полеглих, полонених, дезертирів міститься в останньому параграфі четвертого розділу монографії Василя Ільницького (С. 306–326). Спираючись на документальні джерела, вчений намагається подати найбільш реалістичну картину подій, розвінчує окремі історичні міфи як з радянського, так і з повстанського боку, оперує цікавими статистичними даними. Зокрема дослідник вказує на понад 50 нападів упівців на районні та обласний центр Прикарпаття (С. 323–324), відверто визнає, що весною 1945 р., зіштовхнувшись із добре вишколеним і підготованим до тривалої боротьби противником, окремі повстанські відділи в Карпатах "розпадалися" за рахунок колосального рівня дезертирства (С. 309–310).

Неабиякою новизною позначено п'ятий розділ монографії Василя Ільницького "Повсякденне життя та побут". Вчений не лише (спираючись на наявні статистичні дані та спогади) зумів реконструювати соціальний портрет повстанця (С. 327–331), але й зміг показати їхній морально-психологічний і фізичний стан (С. 331–346), проаналізувати конфліктні ситуації, які виникали в середовищі керівного та рядового складу підпілля й повстанської армії (С. 346–354). Параграфи про духовну опіку повстанців (С. 354–364), їхній побут (С. 364–378) та конспірацію (С. 378–403), на наш погляд, мають не лише важливе науково-теоретичне, але й практичне значення в умовах сучасної війни, яку змушена вести Україна на Донбасі.

Справедливо буде стверджувати, що, коли умови життя чоловіків у підпіллі були надзвичайно важкими, то життя жінок у підпіллі можна сміливо окреслити як майже нестерпне. Жінці, шлюбу, родині у підпіллі В. Ільницький присвя-

тив останній параграф п'ятого розділу (С. 403–414) зі сторінок якого читач має змогу дізнатися про унікальні й трагічні долі непересічних особистостей.

Репресивній політиці радянського режиму під час боротьби з українським націоналістичним рухом відведено останній шостий розділ рецензованої монографії. У першому параграфі дослідник всебічно проаналізував організаційну структуру радянських репресивно-каральних органів, подав статистику їхньої чисельності, інформацію про керівників апарату, визначив місця дислокації внутрішніх військ тощо (С. 415–456).

Однією із найбільш активних спроб залучити місцеве українське населення до збройної боротьби з підпіллям було створення радянською владою т. зв. винищувальних батальйонів. Саме вивченню особливостей цього явища на Прикарпатті присвячено другий параграф шостого розділу монографії В. Ільницького (С. 456–469). Чисельність, структура, національний склад, озброєння "стрибків", ефективність їхньої діяльності стали предметом уваги дослідника. Вчений справедливо відзначає, що формування винищувальних батальйонів "стало спробою розколоти суспільство, надати подіям другої половини 1940-х рр. на західноукраїнських землях форми громадянського конфлікту" (С. 469).

Надзвичайно старанно у рецензованій праці подано всі головні тактичні напрямки боротьби радянських силових структур із українським націоналістичним підпіллям та УПА в Карпатському краю. Автор висвітлює хід і результати найбільших чекістсько-військових операцій (С. 469–498), агентурну роботу з розкладу оунівських структур (С. 498–510), діяльність проти збройного підпілля Агентурно-бойових груп (С. 510–532), використання спецзасобів та компрометації (С. 533–546), методи ідеологічної боротьби (С. 546–563) та депортаційні заходи проти членів родин учасників визвольного руху та їхніх симпатиків (С. 563–590).

Опрацювання велетенського масиву унікального джерельного матеріалу, надзвичайна увага до дрібних деталей і водночас здатність "вписувати" їх у широкий історичний контекст дозволили Василю Ільницькому написати справді якісну книгу, яка, безперечно, стала помітним явищем в сучасній українській історіографії. Проте, як і в будь-якому самостійному дослідженні, в рецензованій монографії трапляються окремі недоліки, усунення яких у майбутньому, на нашу думку, тільки дозволило б покращити текст дослідження. Наприклад, нам видається за доцільне в наступному перевиданні монографії дещо відкоригувати її структуру. Зокрема, логічно було б звести до одного параграфу підрозділи 3.7 і 3.8, які присвячені господарському забезпеченню та медичній опіці в підпіллі; назву підрозділу 3.6. викласти в редакції "Збройна діяльність" (адже йдеться про підпілля), натомість параграф 4.7 (де йдеться про УПА) назвати "Бойові дії". Зі змісту підрозділу 3.9 "Етносоціальна політика" слідує, що спочатку йдеться про етнічний і регіональний склад підпілля Карпатського краю, а лише потім згадується етносоціальна політика керівництва ОУН, відтак, можна було б у такій послідовності сформулювати й назву цього параграфу.

Проте вказані вище побажання є суто рекомендаційними і загалом не псують позитивного враження від рецензованої праці, яка, як ми вже наголошували, зайняла важливу нішу у вітчизняній історіографії Українського визвольного руху.

I. Patrylak, prof., dr. hab.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE HISTORY OF RESISTANCE IN THE UKRAINIAN "PANJSHIR VALLEY"

REVIEW OF THE BOOK:

Ilnytskyi V.I. The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945 – 1954):
monograph / V. I. Ilnytskyi / Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of National Academy of Science
of Ukraine; Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. – Drohobych: Posvit, 2016. – 696 p., il.